

Idéhistoria

Hur psykologin hittade sitt språk – och förlorade förståndet

Det vi idag kallar psykologi har en historia som rymmer både försök att namnge medvetandet i exakta termer och omfattande projekt att på olika sätt kontrollera detta medvetande. Psykologin formar vår människosyn, därför är det viktigt att förstå vilka tanketrender och begrepp som format psykologin, anser idéhistoriker **Petteri Pietikäinen**.

Psykologin är en ung men för sin ålder erfaren vetenskap. Tanken att psykologin överhuvudtaget är en vetenskap är dock ännu yngre. I Finland ansåg historieprofessorn **Arvi "Perkele" Korhonen** i början av 1950-talet att psykologi är "ockultism", inte en "riktig" vetenskap såsom historievetenskapen.

I Finland utvecklades psykologin långsamt och hade det inte varit för **Eino Kailas** påtryckningar hade det gått ännu långsammare. Idag är ändå psykologi ett av de populäraste ämnena vid universiteten och en del av psykologins delområden har kommit att alltmer likna naturvetenskapen. Idag besitter många människor en grundmurad tro på psykologins förmåga att förklara det mänskliga medvetandet.

Men psykologin har också sina kritiker. För dem representerar psykologin ett prästerskap som moraliserar om de rätta och felaktiga känslorna. De ser psykologerna som arbetsgivarnas lakejer med uppgift att göra medborgarna anpassningsbara, eller som medvetandestylister och terapimånglare för vilka "en kris är en möjlighet" och vars patenträkemedel för samhällsproblem är att skapa nya tjänster för psykologer och terapeuter.

Ursprungsmyt och vetenskap

Psykologins ursprungsmyt härrör sig från universitetet i Leipzig där **Wilhelm Wundt** under 1870-talet grundade ett psykologiskt laboratorium. Wundt och hans laboratorium blev psykologins första Mecka, som mottog folk från övriga Europa och USA som ville ta del av Mästartarens lära. Jag avser inte att här repetera psykologins skolbokshistoria utan jag vill notera historiens huvudlinjer i anslutning till den verklighet som omger psykologin. Dessa orienteringspunkter som tidsmässigt följer på varandra (eller delvis är parallella) är: 1) Namngivande 2) Kontroll 3) Anpassning och 4) Frigörelse.

Jag inleder med *namngivandet*. Psykologins största prestation under 1800-talets slut var att skapa medvetenhet om vetenskapliga undersökningar. Utvecklandet av forskningsmetoder som skulle ge tillförlitlig, vetenskapligt hållbar kunskap om det mänskliga medvetandet visade sig dock problematiskt. Den traditionella metoden, introspektion eller "själviakttagelse", producerade ingen ve-

tenskapligt adekvat kunskap. Samtidigt höll traditionella psykologiska begrepp om själen, jaget och beteendet på att ersättas med andra. Vid sekelskiftet hade "själen" blivit "psyket", men kring frågan om vad som händer i psyket och varför det ena eller det andra händer rådde det inte ens någon preliminär konsensus.

Samtidigt pressade den kraftiga moderniseringen vetenskaperna att producera samhällsnyttig kunskap. För psykologins del betydde detta ett behov att bedöma, testa, följa upp och kontrollera industrisamhällets "mänskliga resurser". Det torde inte vara ett sammanträffande att USA, det snabbast utvecklade industrisamhället, trädde

.....

”Vid sidan av sin kliniska expertis har psykologer under de senaste årtiondena också förvandlats till personlighetens befriare och autenticitetens apostlar.”

.....

fram som psykologins nya stormakt under 1900-talets början.

Personlighet i siffror

Psykologins nya uppgifter krävde också att den psykologiska vokabulären skulle förnyas. Under 1900-talets första årtionden började man således benämna medvetandet: "beteende", "motivation" (som röjde undan det ovetenskapliga begreppet "vilja"), "variabel", "attityd" och "personlighet" blev centrala nya termer med hjälp av vilka man försökte få ett begreppslikt grepp om mänsklig aktivitet och medvetande. Begreppet "personlighet" (*personality*, på tyska *Charakter*) är ytterst intressant eftersom det direkt anslöt sig till det mänskliga livet, till individens utveckling under barndomen och till avvikelser (brottlighet, sinnesslöhet, psykopatologi). Personlighetsbegreppet och teorierna kring detta utgjorde ett begreppslikt mikroskop genom vilket man iakttog psykologiska utvecklingstendenser och eventuella begynnande störningar.

Personlighetsbegreppet öppnade för möjligheten att omforma "mänskliga resurser" till siffror. Under mellankrigstiden utvecklades ett antal olika mätmetoder – intervjuer, frågeformulär och statistiska korrelationer – för att fastställa personlighetsdrag. Speciellt i USA sökte man efter *kontrollmekanismer* som skulle ersätta ovetenskapliga människostudier och traditionell samhällsmoral med en vetenskaplig människosyn och en rationell ordning. Behavioristernas fokus på beteende riktades mot kontroll och styrning.

Behavioristernas utopi var ett samhälle där mänskligt beteende genom betingning skulle göras fullständigt förutsägbart och kontrollerbart. Mätning och kontroll av beteende eller jaget skulle möjliggöra en vetenskaplig samhällsplanering. Filosofen/psykologen **Rolf Lagerborg**, som populariserade behaviorismen i Finland, väckte irriterade känslor med sin modell om hur människor kunde utsättas för yttre kontroll.

Anpassningens expertis

Under mellankrigstiden finansierade Rockefellerstiftelsen i USA ett projekt som arbetade för att barnuppfostran skulle överlätas åt experter. De amerikanska samhällsingenjörernas vision handlade i sista hand om den Nya Människan, en rationell medborgare som genom sin förmåga till självkontroll och genom att

”Få tänker på att den nutida psykologin är produkten av en historisk utveckling och att den är knuten till en viss tidsperiods värden och föreställningar.”

ha internaliserat de rätta värdena skulle skapa ett optimalt organiserat samhälle. Bolsjevikerna i 20- och 30-talets Sovjet försökte i sin tur skapa en ny sovjetmänniska, först genom psykoanalys och pedagogi ("barnvetenskap") och sedan genom den pavlovska reaktionspsykologin. Homo Sovjeticus var avsedd att förkroppsliga alla bolsjevikdygder. **Trotskij** hade drömt om att erövra och kontrollera det omedvetna med psykoanalysens hjälp och **Stalin** kallade i sin tur sovjetintellektuella "själens ingenjörer".

Efter andra världskriget behövdes psykologer framför allt för att anpassa medborgarna till det ständigt föränderliga samhället. Den kliniska inriktning som växt fram redan under mellankrigstiden förstärktes och psykologerna gavs som uppgift att hjälpa människor att på ett sunt sätt anpassa sig till samhället. Psykologens expertis kom att handla om den sunda, den normala personligheten. I USA strävade anpassningspsykologin efter att förebygga en politisk radikaliserings bland arbetare, medan de svenska psykologerna blev en yrkesgrupp som skulle agera som stöttepelare i folkhemsbygget.

Folkhem och arbetspsykologi

I Sverige initierades samhällsplaneringen som lade stor vikt vid systematisering. Det blev nu psykologernas uppgift att följa upp, kontrollera och få medborgarna att välvilligt anpassa sig till förändringar i folkhemmet. Vars och ens rättigheter garanterades, men det fanns också skyldigheter, varav den viktigaste var medborgarens samhälleliga nytta. Medborgaren ansågs nyttig genom att vara arbetsförmögen och arbetsvillig. På detta sätt blev arbetspsykologi, rehabilitering och klinisk psykologi centrala arbetsområden inom psykologin i det efterkrigstida Sverige (och i mindre skala också i Finland).

I synnerhet i slutet av 60-talet började de svenska psykologerna också känna ett humanitärt ansvar för dem som anpassat sig sämre till folkhemmet. Med början år 1968 knöt vänsterideologin och vänsterretoriken psykologins expansion till framväxten av ett humant, omhändertagande och demokratiskt samhälle. Som yrkesgrupp identifierade sig psykologerna med folkhemsbyggandet i så hög grad att tanken om att psykologer kunde utöva sitt yrke på den privata sektorn inte slog rot förrän under 1990-talet.

Utilitaristisk retorik

Liksom inom övriga professioner grundar sig professionaliseringen av psykologin och legitimeringen av den egna expertisen på utilitaristisk retorik: man försöker visa att ökade resurser och en utvidgning av yrkesgruppens kompetens är en förnuftig samhällelig investering. Under 1900-talets början legitimerades psykologernas expertis, vid sidan av psykologins vetenskaplighet, av den kontroll som skulle riktas mot arbetstagare och övriga folkgrupper. Efter andra världskriget flyttades tyngdpunkten till medborgarnas "sunda" anpassning och till de "avvikande" som skulle få hjälp, vilket innebar en expansion för psykologer till det kliniska fält som tidigare dominerats av läkare.

Vid sidan av sin kliniska expertis har psykologer under de senaste årtiondena också förvandlats till personlighetens befriare och autenticitetens apostlar. Den kontrollmoral som psykoanalysen representerade under 1900-talets början har under århundradets slut bytts ut mot en konstruktivistisk psykologi som företräder ett emancipationsetos. Nu hyllas den "fria sexualiteten", individens autonomi och frigörelse (*empowerment*) samt den kreativa personen som fritt skapar både sig själv och sina värden. Verkligheten

främjar dock inte alltid frihet och autonomi och därför behövs det psykologer som fixar den problemdrabbades huvud.

Psykologi som management

I den terapikultur som vi nu lever i frodas en terapeutisk problemindustri som psykologer drar nytta av. Där frodas också traumasnacket och en av medier effektivt lanserad människobild som betonar emotionell sårbarhet. Framför man kritik mot denna terapikultur riskerar man att stämplas som en antihumanistisk person som förringar problem eller som en högermänniska och motståndare till välfärdsstaten. Psykologins vokabulär och tolkningar har nästan kommit att framstå som något gott i sig eftersom psykologin antas hjälpa oss att förstå och hjälpa oss själva och andra. Få tänker på att den nutida psykologin är produkten av en historisk utveckling och att den är knuten till en viss tidsperiods värden och föreställningar.

Själv tror jag att psykologin, liksom medicinen, formar vår människosyn. Det vore bra för var och en av oss att stanna upp och fråga sig: "i vilken mån är min självförståelse och vokabulär skapad av psykologiexperter?" och "hur är jag funtad?" Om vårt medvetande manipuleras, är det bra att veta hur denna management-verksamhet orkestreras och vem som håller i trådarna.

Petteri Pietikäinen
är docent i ide- och lärdoms historia
vid Helsingfors universitet

Referenser

- Danziger, Kurt, *Naming the Mind: How Psychology Found Its Language*. London 1997.
Lemov, Rebecca, *World as Laboratory: Experiments with Mice, Mazes and Men*. New York, 2005.
Pietikäinen, Petteri (ed.), *Modernity and Its Discontents: Sceptical Essays on the Psychomedical Management of Malaise*. Stockholm 2005.
Rigné, E. M., *Profession, Science and State – Psychology in Sweden 1968-1990*. Göteborg 2002.
Rose, Nikolas, *Governing the Soul: The Shaping of the Private Self*. London 1999.